

UOT 94 (479.24)

Naxçıvan diyarında tikinti sənətinin inkişafı tarixindən

Vidadi Muradov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor
e-mail: azerilm@gmail.com

Açar sözlər: Naxçıvan, Ordubad, inşaat, materiallar, kərpic, kəç, memar, daşyanan

Naxçıvan diyarında qədim tarixə malik olan tikinti sənəti XII-XIII əsrin əvvəllərində öz inkişafının ən yüksək mərhələsinə çatmışdı. Lakin sonrakı dövrlərdə baş vermiş müharibələr tikinti sənətinin bütün XVIII əsrdə və XIX əsrin əvvəllərində tənəzzülə uğramasına gətirib çıxardı. Bu sənətin inkişafı üçün əlverişli şərait yalnız rus işğalından sonra yarandı. Vaxtaşırı baş verən tənəzzül və yüksəlişə baxmayaraq Naxçıvan diyarında tikinti sənətində əsrlər boyu yaranmış zəngin ənənələr bu sahədə müəyyən uğurların yaranmasına səbəb olmuşdu. Diyarda XVIII-XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş bir çox tikinti ustalarının – memarların, mühəndislərin, bənnaların, xəttatların adları bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu sənətkarlar diyarın özündə istehsal edilən tikinti materialları ilə maraqlı memarlıq abidələri yaratmışlar.

Naxçıvan diyarı Azərbaycan tikinti-memarlıq sənəti sahəsində qədim və zəngin ənənələri olan bölgələrdən biridir. Bu bölgənin sakinləri hələ ibtidai icma quruluşu dövründə tikinti sənətinin inkişafında müəyyən uğurlar əldə etmişdilər. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı bölgənin müxtəlif yaşayış məskənlərindən xeyli sayda yaşayış binalarının, təsərrüfat tikililərinin və müdafiə qurğularının qalıqları aşkar edilmişdir (2, s.34-118).

XVIII əsrdə inşa edilmiş Naxçıvan Xan Sarayı.
Naxçıvan şəhəri, Naxçıvan MR.

Erkən orta əsrlər dövründə Naxçıvan təcridcən Azərbaycanın böyük şəhərlərindən birinə çevrilsə də, tikinti işlərinin həcmi XII əsrin ikinci yarısı-XIII əsrin əvvəllərində o vaxta qədər görünməmiş bir səviyyəyə qalxmışdı. Bu məsələdə Naxçıvan şəhərinin Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin paytaxtına çevrilməsi həlledici rol oynamışdı. Məhz bu dövrdə yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Yaxın və Orta Şərqi böyük şəhərlərindən biri olan Naxçıvan özünün möhtəşəm tikililəri ilə şöhrət qazanmışdı. Şəhərdə tikinti işlərinin həcminin artması burada tikinti sənəti ilə bağlı olan çoxsaylı sənətkarların – bənnaların, daşyonanların, memarların, mühəndislərin, nəccarların, həkkakların, noqqaşların fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradırdı (15, s.142-143). Memar Əcəmi Əbubəkr oğlunun bu dövrdə yaratdığı sənət nümunələri Azərbaycan memarlığının inciləri kimi şöhrətini və əhəmiyyətini indiyə qədər saxlamaqdadır. XII əsrin sonu-XIII əsrin əvvəllərində tərtib edilmiş mənbələrdən birində Naxçıvan şəhərində aparılmış tikinti işlərinin həcmi və istiqaməti haqqında çox qiymətli məlumat verilir. Mənbə müəllifi yazır: "Naxçıvan Azərbaycanda şəhərdir, böyükdür və əhalisi çoxdur, hündür yerdə yerləşir, çox möhkəmləndirilmişdir. Çoxlu saraylar, şəhərkənarı qəsrlər – köşklər və təmtəraqlı eyvanlar tikilib: şəhərin yanında daşdan qala tikiblər, qalada mədrəsə, məscid inşa ediblər... bütün tikililər gəcdən və bismiş kərpicdəndir. Köşklərin çoxu qalalar kimi üç və dördmərtəbəlidir" (3, s.16; 4, s.15; 19). Verilən bu məlumatdan aydın olur ki, göstərilən dövrdə Naxçıvan diyarında tikinti sənətinin bütün sahələrində güclü yüksəliş müşahidə edilir.

Lakin Naxçıvan diyarında tikinti işlərində müşahidə edilən bu yüksəlişi sonrakı əsrlərdə saxlamaq mümkün olmamışdı. XIII əsrdə baş vermiş monqol istilaları, XVI-XVII əsrlərdə baş vermiş Səfəvi-Osmanlı müharibələri digər sənət sahələri kimi, tikinti sənətinin də inkişafına ağır zərbə vurmışdı. Lakin müharibələr, müəyyən mənada həm də tikinti sənətinin inkişafı üçün təkan rolunu oynayırdı. Hərbi əməliyyatların gedişində dağıdılmış tikililərin bərpası və yenilərinin tikilməsinə tələbat tikinti sənəti ilə məşğul olan sənətkarlara da tələbatı xeyli artırır. 1639-cu ildə uzun sürən Səfəvi-Osmanlı müharibələrinin yekunu kimi imzalanmış Qəfri-Şirin müqaviləsindən sonra dinc dövrün başlanması, Azərbaycanın digər şəhərlərində olduğu kimi, Naxçıvan şəhərində də nəinki dağıdılmış evlərin, bazarların, dükən və karvansaraların bərpə edilməsinə, həm də yenilərinin tikilməsinə təkan verdi. Türk səyyahı Övliya Çələbinin Naxçıvanda böyük heyranlıqla təsvir etdiyi məscidlərin, karvansaraların, hamamların, ticarət və sənətkarlıq obyektlərinin (8, s.13) əksəriyyəti məhz Səfəvi-Osmanlı müharibələrinin başa çatmasından sonra yaranmış dinc dövrdə tikilmişdi.

ИЗНАЧЬ
КРѢПОСТИ АБАСЪ АБАДА,
СЪ ПОКАЗАНЫМЪ ПРОЗВЕДЕННОМЪ АТАКИ,
МЕДЪ ВЪЗНУШНЫМЪ ПЕРИМАТОМЪ
НАХЧЕВНА.

XIX əsrin əvvəllərində inşa edilmiş Abbasabad qalasının planı. Babək rayonu, Naxçıvan MİR.

Bununla belə, Qəfri-Şirin müqaviləsinin bağlanmasıdan sonra tikinti işlərinin aparılması üçün əlverişli olan dinc dövr uzun sürmədi. XVII əsrin sonu – XVIII əsrin əvvəllərində bütün Yaxın və Orta Şərqi ölkələrini bürümüş dərin iqtisadi tənəzzül, böyük dağıntılarla müşayiət olunmuş Osmanlı işğallarının ağır nəticələri tikinti sahəsinin də

Ənənəvi inşaat materialları.

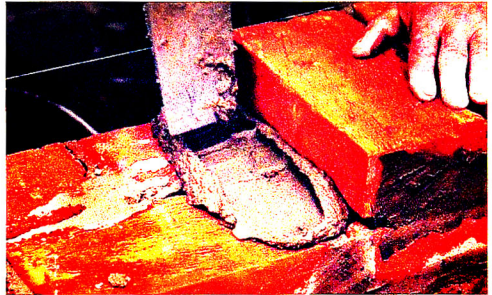
yenidən tənəzzülə uğramasına gətirib çıxardı. Bu dövr bir tərəfdən tikinti işlərinin həcminin kəskin şəkildə azalması, digər tərəfdən isə Naxçıvan məmurluq məktəbi üçün əsrlər boyu xarakterik olan monumentallığın itirilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu vəziyyət XVIII əsrin ikinci yarısı – XIX əsrin əvvəllərini əhatə etmiş xanlıqlar dövrü üçün də xarakterik idi. XVIII əsrin sonlarında Azərbaycanla olmuş səyyah M.Biberşteynin şimal-şərq xanlıqlarına münasibətdə söylədiyi “həm ictimai, həm də xüsusi tikililərin pis vəziyyətdə olması” (14, s.50) fikrini bütünlükdə Naxçıvan xanlığına da aid etmək olar. Bu dövr ərzində hökm sürən iqtisadi tənəzzül nəinki yeni binaların tikilməsinə, hətta əvvəllər tikilmiş və hərbi əməliyyatlar nəticəsində dağıdılmış tikililərin bərpasına imkan vermirdi. Heç də təsadüfi deyildir ki, Rusiya-İran müharibələrinin başa çatmasından az sonra tərtib edilmiş arxiv sənədlərindən birində göstərilirdi ki, “Naxçıvan bir qədər əvvəl hücumla

İstisna kimi yalnız Qacar şahzadəsi Abbas Mirzə tərəfindən tikdirilmiş Abbasabad qalasını və Naxçıvan şəhərində xan sarayının ətrafına çəkilmiş qala divarlarını göstərmək olar. Bu dövrdə inşa edilmiş dini-memorial tikililərin də sayı hədsiz az olmaqla yanaşı, həm də ölçülərinin kiçik ölçülü olmaları ilə seçildilər. Mənbələrdə göstərilən dövrdə ticarət və sənətkarlıqla bağlı olan heç bir yeni obyektin tikilməsi faktına rast gəlmək mümkün deyil.

Rusiya-İran müharibələrinin başa çatmasından XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmiş ikinci mərhələdə bölgədə bərqərar olmuş siyasi sabitlik Naxçıvan diyarında tikinti sənətinin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmışdı. Bu özünü həm tikinti işlərinin həcminin, həm də bu sənətlə məşğul olan sənətkarların sayının artmasında göstərdi. Yazılı mənbələrin və epigrafiq abidələrin verdikləri məlumatlardan aydın olur ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan diyarında xeyli say-

Ənənəvi inşaat materialları.

alınmış şəhəri xatırladır və aralarında alçaq daxmalar yerləşən xarabalıqdan, daş, torpaq və gil yığımundan ibarətdir” (1, v.6). Təkcə o faktı göstərmək kifayətdir ki, XVII əsrin sonlarında Naxçıvan şəhərində 2 min yaşayış binası olduğu halda (16, s.17-18), XIX əsrin əvvəllərində onların sayı iki dəfədən də çox azalaraq 873-ə enmişdi (1, v.8-9). Oxşar vəziyyət, müəyyən fərqlə, Naxçıvan diyarının ikinci şəhəri olan Ordubad üçün də səciyyəvi idi. Belə ki, şəhərdə əvvəllər tikilmiş 6 karvansaradan xanlıqlar dövrünün sonunda yalnız ikisi salamat qalmışdı (16, s.191).

Ümumiyyətlə, XVIII-XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan diyarında tikinti sənətinin inkişafında bir-birindən xeyli fərqlənən iki mərhələ aydın şəkildə görünür. XVIII əsrin əvvəllərindən XIX əsrin 30-cu illərinə qədərki dövrü əhatə edən birinci mərhələni, yuxarıda göstəriləndiyi kimi, tikinti sənətinin dərin tənəzzül dövrü kimi səciyyələndirmək lazımdır. Hətta, xanlıqlar dövründə Azərbaycanın hərbi bölgələrində geniş miqyasda aparılmış əksər müdafiə xarakterli tikinti işlərinə (5, s.133-145) Naxçıvan xanlığının ərazisində çox az təsadüf olunur.

da memar, mühəndis, nəccar, həkkak, xəttat kimi sənətkarlar fəaliyyət göstərmişlər. İstər orta əsrlərdə, istərsə də yeni dövrdə Naxçıvan diyarında tikinti sənətinin müxtəlif sahələri üzrə fəaliyyət göstərmiş sənətkarlar haqqında epigrafiq abidələrdə daha çox məlumat rast gəlmək mümkündür. Belə sənətkarlar misal olaraq memarlardan Əcəmi Əbu Bəkr oğlu Naxçıvanini, Şeyx Cühənnə oğlunu, Xacə Cəmaləddini, Əhməd ibn Əyyub əl Hafiz Naxçıvanini, Məhəmməd bəy bin Hacını, Hacı Məhəmməd Nəqini, İmamqulu Nəzərəli oğlunu, Məhəmməd Taqini, xəttatlardan Məhəmməd İsmayil Əbd ən-Nasiri, Məhəmməd Saleh əl-Hüseyni əl-Qəzzvini, Mirzə Süleyman Mərəndini, Məhəmməd Nəqi əl-Hüseyni Təbrizini, Əl-Hac Məhəmməd Taqini, həkkaklardan Əbülbəqasımi, Məhəmməd Əli əl-Hüseyni əl Qərvəni, Məhəmməd Saleh əl-Hüseyni Təbrizini, bənnalardan Seyx Cühənnə oğlu Naxçıvanini, nəqqaşlardan Kərbəlayi Zeynalabdin Abdullazadəni və başqalarını göstərmək olar (9, s.14; 10, s.28; 11, s.269-270; 12, s.10-16; 20, s.64; 23, s.192).

Kitabələrdə adları çəkilmiş sənətkarlara məxsus nisbələr göstərir ki, Naxçıvan diyarında aparıl-

muş tikinti işlərində yerli sənətkarlarla yanaşı, Azərbaycanın digər bölgələrində, xüsusilə Qəzvin, Mərənd və Təbriz şəhərlərindən dəvət edilmiş sənətkarlar da yaxından iştirak etmişlər. Maraqlıdır ki, bu sənətkarların adlarına tədqiq etdiyimiz XVIII-XX əsrin əvvəllərində tikilmiş və yaxud bərpa edilmiş abidələrdə də rast gəlirik. XIX əsrdə yaşamış xəttat Mirza Süleyman Mərəndi Ordubadın Vənənd kəndindəki Cümə məscidinin 1890-cı ildə aparılmış təmir işlərinin iştirakçılarından biri olmuş və bu haqda həmin məscidin üzərində gəclə yazılmış kitabə vasitəsilə məlumat vermişdir (20, s.105-106; 12, s.14). Əslən Təbrizdən olan xəttat Məhəmməd Nəqi əl-Hüseyni 1894-cü ildə Naxçıvan şəhərində memar Məhəmməd Təqi tərəfindən tikdirilmiş Cəfəriyyə məscidindəki kitabənin müəllifi olmuşdur (11, s.269-270; 20, s.111-112).

XVIII-XX əsrin əvvəllərində inşa edilmiş tikililər üzərindəki epigrafiq abidələr Naxçıvan diyarında öz peşəkarlığının əsl ustaları olan xeyli sayda memarın fəaliyyət göstərdiyini sübut edir. XVII əsrin sonu-XVIII əsrin əvvəllərində yaşadığı ehtimal edilən memar İmamqulu Nəzərəli oğlunun adı Əlincəqayın sahillərində yerləşən Şeyx Xorasan xanəqahından aşkar edilmiş kitabədə çəkilir. Naxçıvan şəhərində 1894-cü ildə tikilmiş Cəfəriyyə məscidinin memarının Məhəmməd Təqi olması da burada yerləşdirilmiş kitabə vasitəsilə sübuta yetirilmişdi (12, s.14-15).

Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvan diyarında da tikinti sənəti ilə məşğul olan sənətkarlar arasında bənnalar üstünlük təşkil edirdi. Əslində bənnaların sayında baş verən artım və ya-

xud azalma tikinti işlərinin hansı vəziyyətdə olması haqqında aydın təəvvür yaradır. Türkmənçay müqaviləsinin bağlanması 3 il sonra, daha doğrusu, 1831-ci ildə Naxçıvanda cəmi 7 nəfər, Ordubadda isə 1832-ci ildə 8 nəfər bənnə çalışırdı. Bundan 34 il sonra Naxçıvanda bənnaların sayı artaraq 35 nəfərə, Ordubadda isə 17 nəfərə çatmışdı (22, s.200). Bu rəqəmlər Rusiya-İran müharibələrinin baş çatmasından sonra Naxçıvan diyarında tikinti işlərinin həcminin xeyli artması fikrini bir daha təsdiq edir.

Naxçıvan diyarında tikinti işlərinin inkişafına və xarakterinə təsir göstərən əsas amillərdən biri tikinti materiallarının istehsalı idi. Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisədə, diyarda daş və meşə ehtiyatlarının zəifliyi əsas tikinti materialı kimi kərpicdən rolunu xeyli artırır. Yerli torpağın tərkibinin gillə zəngin olması kərpic istehsalı üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla belə, bölgədə bərqərar olan siyasi şərait kərpic istehsalının həcminə də ciddi təsir göstərirdi. Müharibə və çəkişmələrin güclü olduğu dövrlərdə tikinti işlərinin həcminin azalması kərpicə olan tələbatı xeyli azaldırdı. Heç də təsadüfi deyildir ki, XIX əsrin əvvəllərində baş vermiş Rusiya-İran müharibələrinin son illərində Naxçıvanda cəmi 3 kərpickəsmə müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi (22, s.200). Müharibədən sonra başlanmış dinc dövr kərpic istehsalının inkişafına müsbət təsir göstərdi. XIX əsrin ortalarında başlayaraq Naxçıvan diyarının hər iki şəhərində - Naxçıvanda və Ordubad-da kərpic istehsal edən müəssisələrin sayı bir neçə dəfə artaraq, müvafiq olaraq 13 və 15-ə çatmışdı (22, s.189).

Kərpickəsmə müəssisələri, bir qayda olaraq, şəhərlərin kənarlarında, xammal ehtiyatlarının yaxınlığında yerləşirdi. Bu işlə müəyyən vərdişləri və təcrübəsi olan sənətkarlar məşğul olurdu. Kərpickəsmə - olduqca ağır zəhmət tələb edən iş olub bir neçə mərhələdən keçirdi. Əvvəlcə yaxınlıqda yerləşən gilli torpaq istehsal yerinə daşınır, sonra isə su ilə qarışdırılaraq palçıq halına salınırdı. Kərpicdən möhkəmliyini təmin etmək üçün palçıqın tərkibinə xırda doqranmış saman və çinçil qatılırdı (16, s.44). Bundan sonra hazır palçıq xüsusi qaliblərə doldurularaq kərpic formasına salınırdı. Hazır vəziyyətə gətirilmiş kərpic bir neçə gün günəş şüaları altında qurudulduqdan sonra tikinti işləri üçün yararlı hesab edilirdi (13, s.74). Tədqiq olunan dövrdə Naxçıvan diyarında inşa edilmiş tikililərin əsas tikinti materialı kimi məhz bu üsulla istehsal edilmiş kərpicdən istifadə edilmişdi.

Tədqiq olunan dövrdə Naxçıvan diyarında bəşmiş kərpicdən tikilən çoxlu sayda tikililərə də rast gəlmək mümkündür. Belə kərpiclər, adətən çiy kərpiclərin iri həcmli sobalarda bir neçə gün fasiləsiz bişirilməsi yolu ilə alınır. Bu yolla istehsal edilən kərpic gözəl görkəmə malik olmaqla yanaşı, tikinti üçün daha davamlı hesab edilirdi (5, s.192; 15, s.258-

XVIII-XIX əsrlərdə inşa edilmiş Ordubad hamamı. Ordubad şəhəri, Naxçıvan MR.

259). XVIII əsrin sonlarında inşa edilmiş Naxçıvan xanlarının sarayının tikintisi zamanı məhz ölçüsü 20x20 olan bişmiş kərpicdən istifadə olunmuşdu (7, s.75-76). Bununla belə, çiy kərpiclə müqayisədə xeyli baha başa gələn bişmiş kərpicdən heç də həmişə istifadə etmək mümkün olmurdu. Bu səbəbdən də bəzi hallarda tikilən binaların ancaq fasadı bişmiş kərpiclə hörülürdü.

Naxçıvan diyarında inşaat işlərində tikinti materialı kimi daşdan da istifadə edilirdi. Əslində bu materialdan daş ehtiyatlarının nisbətən bol olduğu dağlıq və dağətəyi bölgələrdə yaşayış evlərinin, daha çox isə körpülərin tikintisi zamanı istifadə edilirdi. Diyarın dağlıq ərazilərində qırmızı rəngli daşlardan və qumlu-gil-i şistlərdən tikinti materialı kimi istifadə edilməsi haqqında V.Qriqoryev məlumat verir (16, s.44). Daş karxanalarının zəngin olduğu Qazax, Şamaxı, Cəbrayıl qəzalarında və Abşeron yarımadasında daşın ilkin emalı ilə məşğul olan çoxlu sayda daşyonarlar fəaliyyət göstərdikləri halda (22, s.200-201), Naxçıvan diyarında belə sənətkarların adlarına nadir hallarda rast gəlinməsinə diyarda daş ehtiyatlarının qıtlığı ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Naxçıvan diyarında ən məşhur və bəlkə də yeganə daş karxanası Naxçıvan şəhərindən Ordubada gedən yolum solumda, Culfa şəhərinin 3 verstliyində Daşkəsən dağında yerləşirdi. Lakin bu karxanadan çıxarılan daşlardan tikinti işlərində deyil, məzar daşlarının, daha çox isə dəyirman daşlarının istehsalı üçün istifadə edilirdi. Tədqiq olunan dövrdə Naxçıvan diyarında külli miqdarda dəyirmanların olmasını da burada dəyirman daşı istehsalının yüksək səviyyəyə çatması ilə əlaqələndirmək lazımdır. "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri" əsasında apardığımız hesablamalara görə, 1727-ci ildə diyarda, təxminən 235 dəyirman qeydə alınmışdı (6). Dəyirmanların sayı Azadçıran (50), Sisyan (48) və Dərələyəz (67) nahiyələrində daha çox idi (6, s.107-136, 143-166, 164-207). Heç şübhəsiz ki, Daşkəsən dağında istehsal edilən dəyirman daşları da yerli tələbatı ödəməklə yanaşı, qonşu vilayətlərə də göndərilirdi.

XIX əsrin sonlarına aid mənbələrdə Daşkəsən dağında dəyirman daşı istehsalı haqqında xeyli məlumat rast gəlmək mümkündür. Həmin məlumatlardan aydın olur ki, il ərzində cəmi 3 ay fəaliyyət göstərən 2 karxanada 70-80 nəfər işçi çalışırdı. Bu müddət ərzində karxanalarda 120-200 cüt dəyirman daşı istehsal edilirdi. İstehsal edilən məhsulun hər cütü, növbədən asılı olaraq, 15-20 rubldan 30-40 rubla qədər satılırdı (17, s.30; 18, s.572; 22, s.242).

Naxçıvan diyarında tikinti materialı kimi gəcdən də geniş istifadə edilirdi. Bu məhsula tələbatın olmasının nəticəsi idi ki, Naxçıvan qəzasında və Ordubad şəhərində xeyli sayda işçi onun istehsalı ilə məşğul olurdu. Ordubad şəhərində 1887-1892-ci

XVIII əsrdə inşa edilmiş Cəme məscidinin kitabəsi. Naxçıvan şəhəri, Naxçıvan MR.

illərdə 6 nəfər işçinin çalışdığı bir müəssisə, 1898-1899-cu illərdə isə 8-10 nəfər işçinin çalışdığı 2 müəssisə gac istehsalı ilə məşğul olurdu. Naxçıvan qəzasında fəaliyyət göstərən belə müəssisələrin sayı daha çox idi. Belə ki, 1887-1892-ci illərdə burada hər birində 7-8 nəfər işçinin çalışdığı 5-6 müəssisə fəaliyyət göstərirdi. Bu müəssisələrin illik istehsal gücü ümumilikdə 2500-3500 rubl təşkil edirdi (21; 22, s.205-206).

Digər tikinti materialları ilə müqayisədə Naxçıvan diyarında ağac materialından istifadə olduqca məhdud xarakter daşıyırdı. Bunun əsas səbəbi diyarın meşə örtüyünün olduqca yoxsul olması idi. XIX əsrin 30-cu illərində Naxçıvan diyarını tədqiq etmiş V.Qriqoryev yazırdı ki, "Naxçıvan əyalətinin meşə örtüyü çox yoxsuldur; az miqdarda olan meşələr əyalətin ancaq şimal-qərbinə əhatə edən

dağlıq Dərələyəz mahalındadır... Arpaçayın dağlardakı qolları boyunca palıd meşəsinə rast gəlinir. Ən böyük palıd və qarağac meşəsi (20 desyatın) Qara bağ dağları yaxınlığında yerləşir" (16, s.5). Müəllif elə oradaca göstərir ki, buranın meşələrindəki ağaclar tikinti üçün yarasız olduğundan, evlərin tikintisi zamanı bu materialdan da istifadə olunur. Ağac materialına olan tələbat əksər hallarda əhalinin bu məqsədlə həyətlərində yetişdirdiyi qovaq ağacları, bəzən isə qonşu Türkiyənin Qars vilayətindən idxal edilən meşə materialları hesabına ödənilirdi (16, s.5-6).

Ədəbiyyat:

1. Azərb.MDTA, f.24, siy.1, iş 353
2. Əliyev V. Naxçıvanın qədim qala şəhərləri. Bakı: 2012
3. Qiyasi C. Nizami dövrü memarlığı abidələri. Bakı: 1991
4. Mahmudov Y., Şükürov K. Naxçıvan: tarixi və abidələri. Bakı: 2007
5. Mustafayev C. Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq. Bakı: 2002
6. Naxçıvan sənətinin müfəssəl dəftəri. Araşdırma, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məmmədov. Bakı: 2001
7. Naxçıvan tarixi. 3 cildə, II c., Naxçıvan: 2014
8. Övliya Çələbi. Səyahətnamə//Türk dilindən işləyəni və şərhlərin müəllifi S.Onullahi. Bakı: 1997
9. Səfərlə H. Ordubad şəhərinin etnoqrafik abidələri. Bakı: 2001
10. Səfərlə H. Culfa bölgəsinin epiqrafik abidələri. Bakı: 2002
11. Səfərlə H. Orta əsrlərdə Naxçıvanın sosial-iqtisadi həyatında dini mərkəzlərin rolu. Bakı: 2003
12. Səfərlə H. Adları epiqrafik abidələrdə aşkar edilmiş görkəmli şəxsiyyətlər (Naxçıvan materialları əsasında)//AMEA Naxçıvan Bölməsi. Xəbərlər. İctimai və humanitar Elmlər Seriyası. №2, 2006
13. Бакинский торгово-промышленный сборник с иллюстрациями на 1900 г.Тифлис:1901
14. Биберштейн М.Ф.Описание провинций, расположенных на левом берегу Каспийского моря, лежащего между реками Терек и Куры. Перевод С.Саламова //Azərbaycan MEA Tİ EA, inv.466
15. Гейдаров М.Х. Города и городское ремесло Азербайджана XIII-XVII вв. Баку: 1982
16. Григорьев В. Н. Статистическое описание Нахичеванской провинции. СПб., 1833
17. Записки КОИРТО, т XVIII, вып. I, Тифлис: 1886
18. МИЭБГКЗК, т. I, Тифлис: 1881
19. Михлуко-Маклай Н.Д. Географическое сочинение XIII в. на персидском языке //Ученые записки ИВАН СССР, т. IX, М., 1954
20. Неймат М. Корпус эпитафических памятников Азербайджана. т. III, Баку: 2001
21. Обзор Эриванской губернии за 1887, 1889, 1891-1900 гг. Эриван: 1888, 1890, 1892-1901
22. Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку: 1964
23. Сысоев В.М. Древности Нахичеванской АССР. Отд.оттиск из 4-го выпуска Известий «Азкомстариса». Баку: 1928

Vidadi Muradov

PhD in History, professor

Vidadi Muradov

доктор философии по истории, профессор

On the history of the development of construction art in Nakhchivan

Из истории развития строительного дела в Нахчыванском крае

Keywords: *Nakhchivan, Ordubad, construction, material, brick, alabaster, architect, builders*

Ключевые слова: *Нахчыванский край, Ордурад, строительство, материалы, кирпич, галза, архитектор, каменщик*

Summary

Резюме

The construction art in Nakhchivan is ancient and reached its highest development during the 12th and 13th centuries. However, the subsequent wars led to the decline of the construction art during the entire 18th century and early 19th century. The favorable conditions for the development of this art were established only after the Russian invasion. Despite its periodic rise and fall, rich traditions established in the construction art of Nakhchivan district resulted in certain successes in this field.

The names of the many of construction masters operating in 18th and early 20th centuries - architects, engineers, builders, calligraphers have survived until the present day. These masters created interesting architectural monuments using the materials produced in the district.

Славящееся своей древней историей строительное дело в Нахчыванском крае достигло наивысшей стадии развития в XII – начале XIII веков. Однако войны, происходившие в последующие периоды, привели к тому, что уже в XVIII и начале XIX веков строительное дело здесь пришло в упадок. Только после российской оккупации возникли благоприятные условия для развития этого вида деятельности. Несмотря на чередование периодов спадов и подъемов, многовековые традиции в строительном ремесле в Нахчыванском крае позволили добиться определенных успехов в этой сфере. Имена многих мастеров – архитекторов, инженеров, каменщиков, резчиков, работавших в XVIII – начале XX вв., дошли до наших дней. Они на основе местных материалов создали в крае интересные памятники архитектуры.